

Enfald och mångfald i mitt umgänge med bibeltexter*

BIRGER OLSSON

Birger Olsson har arbetat som professor i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet mellan 1992 och 2003. I sin avskedsföreläsning diskuterar Olsson de vetenskapliga områden som hans forskarliv rört sig kring, men också hur hans olika roller som forskare, lärare och administrativ ledare kommit att gestalta sig.

Jag börjar med ett citat ur en av mina tidiga artiklar:

Teologer umgås ofta med texter, mycket mer med texter än med människor menar många. De lägger ner stor möda på att välja ut texter och läsa upp dem för andra eller tillsammans med andra. De sammanställer texter, de producerar nya. De ägnar sig åt översättning. De tolkar texter, utlägger texter och tillämpar texter på dagens situation. Tänk bara på den vanliga gudstjänsten: skriftläsningar, psalmer, böner, predikningar och alla de andra momenten i de många liturgiformerna. Eller på den kristna undervisningen. Den moderna tekniken har på dessa områden inte alls inneburit någon reducering. Tvärtom. Teologerna är nerlusede med texter.

Är teologer kompetenta att handskas med texter? Alex Stock, professor i katolsk teologi och religionspedagogik vid lärarhögskolan i Köln, ställer denna fråga i en stimulerande och lättläst bok vars titel återspeglas i rubriken ovan: *Umgang mit theologischen Texten* (Benziger Verlag, Zürich–Einsiedeln–Köln, 1974). Vet de vad texter är för något, hur texter fungerar? Stock finner det naturligt att den teologiska utbildningen, om den nu ska vara yrkesinriktad, ger plats åt modern textvetenskap, så att teologerna får «Kompetenz für den Umgang mit Texten in einem weiten und vielfältigen Sinn».

* Avskedsföreläsning vid Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap, förkortat CTR, den 5 december 2003. Med denna föreläsning, här i en förkortad form, vill jag också tacka teologiska fakulteten i Lund som 1992 vågade importera en bibelforskare norrifrån, därtill en som sedan flera år hade lämnat universitetet.

Detta var i viss mening mitt första framträdande på den lundsiska arenan, i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1976, en tidskrift som i varje fall norrifrån betraktades som lundsisk.¹

Lärofäder

Den person som nämns först och citeras mest i artikeln är inte en exeget utan en pedagog.² Läsningen av Stock var viktig för mig när jag blev färdig med min avhandling 1974. Hans namn väcker frågan om jag har några lärofäder. I *Svensk Exegetisk Årsbok* 2003 berättar Carl-Martin Edsman om sin tid som doktorand på 30-talet för Anton Fridrichsen. Hela framställningen präglas av relationen lärjunge — lärofader.³ Denna patriarkala bildsfär är mig helt främmande. Någon lärofader har jag inte, men väl många som någon tid betytt mycket för mig

¹ Birger Olsson, «Att umgås med texter», *STK* 52 (1976), 49–58, citat från s. 49.

² Alex Stock byggde också upp «Die Bildtheologische Arbeitsstelle» vid Kölns universitet — ett sånt skulle också CTR behöva — och blev dess direktor 1992. Hans största arbete är *Die poetische Dogmatik* som kommit i flera band sedan 1995. Hans böcker finns inte i våra bibliotek med undantag av den som nämns ovan som förmodligen p.g.a. min artikel skaffades till vårt seminariebibliotek.

³ Carl-Martin Edsman, «Anton Fridrichsen som inspiratör och handledare», *SEÅ* 68 (2003), 155–182. En hyllningsadress till Fridrichsen på hans sista födelsedag kommer från «hans doktorerade lärjungar», på hans gravsten i Gamla Uppsala står det *Praeceptoris egregii memores discipuli amici*, dvs. «till minnet av en utomordentlig handledare från lärjungar och vänner», s. 181–182.

och mitt umgänge med bibeltexter: Torsten Nilsson, förkunnare, skribent, rektor för Johannelunds teologiska institut där jag hade min första lärartjänst,⁴ Carl Ivar Ståhle som under många år alltid satt på min vänstra sida vid sammanträdena med 1963 års bibelkommitté, beläst språkforskare och professor i nordiska språk, särskilt svenska, Eugene A. Nida, amerikansk lingvist och översättningsteoretiker, Stig Lindholm, pedagog vid Stockholms universitet, senare i Köpenhamn, Göran Hermerén, då professor i filosofi, och för att nämna åtminstone en exeget, professor Raymond E. Brown som promoverades till hedersdoktor i Uppsala 1974 när jag själv blev teologie doktor. Han var ordensbroder inom den katolska kyrkan, respekterad ekumen, uttolkare av de johanneiska skrifterna liksom jag och en som i hela sitt liv kämpade med de hermeneutiska frågorna och bibelforskningens plats inom sin kyrka.

Lärare, forskare, administrativ ledare?

Denna brokiga samling av vägledare och inspiratörer för över till frågan om vem jag är. Var är min identitet? Min fru brukar säga att hon är gift med en exeget, en musiker och en snickare, och det är väl sant. Men är exegeten lärare eller forskare eller forskningsdirektör eller? Annonseringen av denna dag utgår ifrån att jag ska berätta om mig som forskare. De avgående professorerna i bibelvetenskap — jag gillar den titeln — ska ge «en överblick över sina respektive forskarliv — ett stycke intressant vetenskapshistoria inom forskningsområdet religionens värld». På tre sätt markeras att det gäller forskningen. Vi ska inte berätta om våra lärarliv. Det är bara forskningen som betyder något vid ett universitet.

I dag blir fler och fler medvetna om att denna inställning måste förändras. Jag har svårt att beskriva mig själv bara som forskare. Jag är också något mer när jag ser tillbaka på drygt fyrtio år vid olika universitet. På högskoleverkets femte kvalitetskonferens i mars i år diskuterades

⁴ I samband med bibelsynsstriden inom EFS 1969–70 gav vi tillsammans ut *Bibeltext och bibeltolkning*, Klippan 1970.

Ernest Boyers bok «Scholarship Reconsidered» från 1990.⁵ Jag känner mig mycket tilltalad av hans fyra nivåer av scholarship:

- 1) Scholarship of discovery (att forska)
- 2) Scholarship of integration (att bygga broar mellan olika kunskapsområden)
- 3) Scholarship of application (att visa på forskningens och kunskapens relevans för samhället vilket för oss inkluderar religion och kyrka) och
- 4) Scholarship of teaching (att lära och stimulera studenterna).

Enfalden, den att bara vara forskare, måste här ge vika för en fyrfald av verksamheter. Diskussionen om kompetens, pedagogisk skicklighet och kommunikativ förmåga vid rekrytering har redan startat. Om CTR i framtiden inte lyckas anställa folk som svarar mot denna fyrfald kommer dess förmåga att dra till sig studenter att minska med de allvarliga följder det har.⁶

Tryggve Mettinger och jag är de första professorerna i Gamla testamentets resp. Nya testamentets exegetik här i Lund. Och jag såge gärna att vi också vore de sista. Våra företrädare var professorer i exegetisk teologi, en benämning som markerade samhörighet mellan de två ämnena och med andra ämnen vid fakulteten. När utlysningen av den nytestamentliga tjänsten diskuterades 1987 hänvisades till specialiseringen.⁷ Som bekant har den och därmed fragmentiseringen blivit ännu starkare och det även inom ämnena som sådana.

Ibland tycker jag att en del av CTR ser ut som en skånsk mullvadsåker med dess utspridda

⁵ *Universitetsläraren* 2003:7, 10–11.

⁶ Kanske blir det ingen ändring förrän prefekten sätter samma prislapp på varje nivå och sedan föreslår personlig lön därefter.

⁷ Enligt en skrivelse från avdelningsnämnden i bibelvetenskap 1987-11-25, undertecknad av Birger Gerhardsson, skulle dock den nytestamentliga disciplinen — i motsats till den gammaltestamentliga — syssla med «bibeln som en historisk och ideologisk helhet».

svarta högar som inte tycks ha några förbindelser med varandra. En rätt ödslig syn. Överst på varje hög tronar Specialisten. Bengt Holmberg och jag var de sista som innehade docenttjänst i ämnet. Som sådana skulle vi ofta vara opponenter. Bengt fick åka till Uppsala och ta hand om textlingvistiska avhandlingar som ju inte var hans område och jag opponerade på Apostlagärningarna, Anden och handpåläggning här i Lund. Idag ska opponenter vara specialist just på det som behandlas. Jag har i min enfald också följt den devisen. Och när man inom mitt ämne idag frågar om Jesusforskningen ska man vända sig till Bengt Holmberg, om Johannesforskning eller bibelöversättning till mig, om filologiska frågor till Bo Frid, Lars Rydbeck eller Chrys Caragounis och om Hebréerbrevet eller retorik till Walter Übelacker. Ska vi också på grundnivå bara undervisa på våra specialiteter? När det gäller forskningen måste vi vara specialister på ett litet område, här finns ingen återvändo, men vi behöver inte vara det i undervisningen. Helst skulle jag vilja att alla exegeter var specialister på bibeln och innehade tjänst i bibelvetenskap med vissa avgränsningar, liksom Sten Hidal, professor i bibelvetenskap, särskilt bibelhebraiska. Vi har faktiskt det mesta gemensamt.⁸

Undervisning och kunskapsförmedling

Undervisning och förmedling av kunskaper har nog präglat mitt liv mera än forskning, i varje fall tidsmässigt. På tre år läste jag in en teol. kand. och en fil. mag. för att få behörighet att undervisa i kristendomskunskap, filosofi och psykologi.⁹ 1960-talet fylldes av studier, undervisning och utredningsarbete.¹⁰ I över tjugo år var jag söndagsskollärare på alla möjliga nivåer, publicerade ett otal lektionsutkast över bibeltexter

och pedagogiska problem och arbetade ekumeniskt för att få fram lämpliga urval av texter för olika åldrar.¹¹ Den bästa utbildningen i pedagogik fick jag nog när jag undervisade föreskolebarn. Om man inte efter fem minuter hade lyckats skapa en kommunikativ miljö var det lika bra att gå hem. Det gällde att ta vara på hela människan, hjärta, huvud och hand.

Under denna tid skrev jag textutredningar till mer än ett och ett halvt kyrkoår för att hjälpa predikanter,¹² ett typiskt svenskt fenomen som ersatte Bultmanns hermeneutiska program. Min första tjänst var en lärartjänst.¹³ I slutet av 1960-talet fick jag uppdraget att ge pastors- och senare prästutbildningen vid Johannelund i Uppsala en ny form i samverkan med universitetet, var studierektor där det första året och senare också rektor ett år och under en lång tid ordförande i dess skolstyrelse. Jag var alltså lärare och pedagog på 1960-talet och är det fortfarande. Att få sätta igång en inlärningsprocess bland studenter och själv vara en del av den med kunskapsförmedling, ahaupplevelser, nyfikna frågor, acceptanser, motreaktioner och nya insikter är något av det bästa livet har gett mig.

Översättning är också i hög grad en förmedling av kunskaper och forskning, en språklig förmedling från text till text. Under ett mer än tioårigt utredningsarbete lärde jag mig mycket om språk och texter. Carl Ivar Ståhle var väl inläst också på den framväxande lingvistik och hade en förunderlig förmåga att resonera om

⁸ Första året i Lund försökte jag i min enfald att föra samman Gamla och Nya testamentet åtminstone på baskursen med en gemensam del om bibeln på två poäng men misslyckades.

⁹ Det blev tyvärr inte mycket över till studentliv, men naturastipendiet — rumshyra och en måltid om dagen — räckte bara i tre år, och jag hade studieskuld redan från gymnasiet.

¹⁰ Sekreterare i 1963 års bibelkommitte 1963–69 och sakkunnig i utbildningsdepartementet. Det var då fortfarande en kommittésekreterares uppgift att samla upp vad som sades vid sammanträdena, bearbeta och komplettera det och ge det en samlad skriftlig form för fortsatt diskussion i kommittén. Sekreteraren var också i slutskedet ansvarig för hela betänkandet med undantag av utredningar skrivna av andra ledamöter. Bibelkommitténs betänkande bär årtalet 1968 men kom ut först i början av 1969: *Nyöversättning av Nya testamentet. Behov och principer* (SOU 1968:65). Stockholm 1968. 646 s.

¹¹ Se t.ex. *Framtidsvägar*, Klippan 1964, och olika nummer av *Medhjälparen* 1964–70.

¹² Merparten publicerades under 1960-talet i *Förkunnaren: Organ för EFS:s predikantförbund*.

¹³ Lärare i Nya testamentet och grekiska vid Johannelunds teologiska institut i Bromma 1963–71.

språkliga fenomen.¹⁴ Vid ett översättarseminarium i Arnoldshain 1968 mötte jag för första gången lingvisten och översättningsteoretikern Eugene A. Nida. Transformationsgrammatiska övningar hörde tiden till, och Nida fick oss att skriva om textens ytstruktur (syntaktiska konstruktioner) till dess djupstruktur (semantiska utsagor) och sedan föreslå en ny översättning. Ett enkelt exempel: Enligt dåvarande kyrkobibel förkunnade Johannes döparen «bättringens döpelse till syndernas förlåtelse», Mark 1:4.¹⁵ Vad innebär det? Om vi följer Nidas semantiska transformationsmodell får vi följande punkter i döparens predikan: 1. Ni har syndat. 2. Gör bättring! 3. Låt döpa er! 4. Gud förlåter er era synder.¹⁶ Det var fascinerande övningar som avslöjade mycket om språket, även om de översättningar som producerades förbisåg t.ex. retoriska och stilistiska egenskaper i originaltexten. Denna syn på översättning motverkade allt vad ordagrann återgivning heter. Ibland undrar jag om Nya testamentet 1981 skulle ha blivit så fri gentemot språkformen i originalet om inte Nida och hans medarbetare hade funnits där, även om några i översättningssenheten har velat svära sig helt fri från Nida.

Nida intresserade sig mest för de semantiska strukturerna i en tid då Chomskys syntaktiska övningar dominerade. Samtidigt var han nog allt ifrån sin tid som missionär mest upptagen av kommunikationens villkor och former. Översättning var inte bara en semantisk process utan en livsviktig form av kommunikation. Det var därför inte så svårt för honom att inkludera även den pragmatiska dimensionen av språket och hävda en sociolingvistisk översättningsteori.¹⁷

1960-talet gav mig alltså den grundupplevelse av språket som sedan präglade mycket av mitt

liv. Jag har vid andra tillfällen berättat om mitt umgänge med de texter som till sist blev Bibel 2000.¹⁸ Det började våren 1963, när en rätt nybliven docent i Uppsala inte ville bli utredningssekreterare, därför att han skulle speciminera för en professur i Nya testamentets exegetik i Lund, och slutade våren 2001 när vi var regeringens gäster och Harald Riesenfeld, som jag har att tacka för att jag kom med i denna långa fascinerande språkövning, blivit så gammal att han inte längre kände igen mig. Efter disputationen 1974 hade jag bestämt mig för att sluta med översättningsarbetet, därför att jag ansåg att min stilistiska förmåga inte räckte till för att vara en god översättare och därför att jag ville ägna mig åt forskning och universitetsundervisning. Men Staffan Björk, litteraturprofessor här i Lund, och Blenda Ljungberg, riksdagsledamot för moderaterna, bjöd på stor lunch och övertalade mig att fortsätta, och jag blev koordinator för det gammaltestamentliga arbetet.¹⁹

Under de sista tjugo åren var jag bara ledamot av kommissionens styrelse. Jag hörde till det lilla fåtal i styrelsen som ville ha en revision av NT 81 innan hela översättningen blev klar. Nutida översättningar av bibeln brukar revideras efter 10–15 år utifrån den kritik som kommit fram. Som skäl mot en revision anfördes det uppdrag kommissionen hade fått av regeringen:

¹⁷ Se presentationen av Nida i *On Language, Culture, and Religion: In Honor of Eugene A. Nida* (ed. M. Black och W. A. Smalley), The Hague–Paris 1974, vii–xxvii, och Jan de Waard och Eugene A. Nida, *From One Language to Another: Functional Equivalence in Bible Translating*, Nashville–Camden–New York 1986.

¹⁸ Se t.ex. «Bibel 2000 — dess tillkomst och karaktär», *Böckernas Bok*, redigerad av Nilla Bolding och Andrea Kollman, Lund 2000, 157–173

¹⁹ Blenda Ljungberg var ordförande i den utredning som regeringen tillsatt 1971 om översättning av Gamla testamentet och Staffan Björk var ordförande för den nytestamentliga översättningssenheten inom bibelkommissionen. Vi hade blivit färdiga med vårt betänkande 1974 (SOU 1974:33, *Att översätta Gamla testamentet*). Jag var koordinator för det gammaltestamentliga arbetet 1975–1979. Som översättare i egentlig mening har jag ägnat mer tid åt Gamla testamentet än åt Nya testamentet. Därför har det varit svårt att stå till svars för alla formuleringar i NT 81.

¹⁴ Se presentationen i Sture Allén, *Carl Ivar Ståhle. Inträdestal i Svenska Akademien*. Stockholm 1980.

¹⁵ En mycket ordagrann återgivning av originalets $\kappa\alpha\iota\ \kappa\eta\rho\upsilon\sigma\sigma\omega\nu\ \beta\acute{\alpha}\pi\tau\tau\iota\sigma\mu\ \mu\epsilon\tau\alpha\nu\omicron\iota\alpha\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\phi\epsilon\sigma\iota\nu\ \acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\iota\omega\nu$.

¹⁶ Sedan kan man fortsättningsvis utifrån originaltexten fundera över innehållet i dessa utsagor och deras relationer till varandra innan man formulerar en dynamisk ekvivalens på målspråket. Transformationerna har en klar heuristisk funktion men kan sällan bidra till att lösa de exegetiska problem som uppstår.

att göra en nyöversättning av Nya testamentet (den kom 1981), av Gamla testamentets apokryfer (den kom 1986) och av Gamla testamentet (den kom 1999 och 2001). Därför kommer vi på apostladagen att enligt den nya evangelieboken höra orden «Hälsa Andronikus och Junias», fast det inte alls är tal om två män utan om en man och en kvinna, Junia, en högt ansedd apostel. En ny not kunde dock läggas till: «Annan tolkning «Junia». Detta könsbyte inom bibelns pärmar är en fascinerande historia som inte får plats här.²⁰

Texten i centrum

Texten var den stora upplevelsen i början av min vetenskapliga verksamhet, en upplevelse som dominerade mitt tänkande under 1970-talet och även senare.²¹ Med eftertryck citerade jag gärna den marxistiske litteraturforskaren Kurt Aspelin: «Text är arbete att förstå».²² Och som mål för interpretationerna på D-nivå satte jag senare orden: «Text, det är roligt det».

Jag började skriva en avhandling om missförstånden i Johannesevangeliet men så kom Herbert Leroy's stora avhandling i ämnet 1968.²³ Jag breddade min undersökning till att omfatta stilistiska drag i detta evangelium men så hindrades även detta projekt av en avhandling från Basel.²⁴ Så blev det till sist en textlingvistisk avhandling om en berättelse och en dialogtext i Johannesevangeliet, den första inom bibelforsk-

ningen som använder ordet textlingvistisk i sin titel.²⁵

Ett nytt intresse för det som ligger bortom orden, frasen, satsen och meningen fanns inom språkforskningen redan på 1960-talet.²⁶ Omkring 1970 blir det tydligt för många att texten är den primära enheten i språket, basenheten för både språkbeskrivning och språkförståelse.²⁷ Det får konsekvenser inom många områden, också för filologin och textanalyser. Det kräver också definitioner av vad text är för något och adekvata beskrivningar av texter. En ny forskningsgren växte fram som vi här täcker in med ordet textlingvistik.²⁸

Mycket snart insåg textlingvisterna att en text inte kunde definieras bara utifrån textinterna faktorer. Det mesta av det vi säger säger vi inte. Där finns en rad premisser, en rad implikationer. För att handskas med texter behövs en kommunikativ kompetens, en förmåga att föra samman det utsagda, utsagefunktioner och kontexter. Varje text är bara en del av en kommunikation. Det var utifrån detta grundläggande textperspektiv som vi i en ny anda började arbeta med bibeltexter på 1970-talet.

Vi kan som textlingvister med en semiotisk textteori utgå från språksystemet och därmed inrikta oss mot enbart tecknen i språket. Textstrukturer beskrivs då med hjälp av interna faktorer. Eller så utgår vi från språkbruket och blir därmed kommunikations- och funktionsorienterade i vårt sätt att beskriva och tolka texter. Språkanvändarna, språkbruket, det sociala rummet blir viktiga i utforskningen av en text, och man måste använda både interna och externa

²⁰ Se den utförliga undersökningen av E. J. Epp, «Text-Critical, Exegetical, and Socio-Cultural Factors Affecting the Junia/Junias Variation in Romans 16,7», A. Denaux (ed.), *New Testament Textual Criticism and Exegesis: Festschrift J. Delobel*, Leuven 2002, 227–91, eller någon av de senaste kommentarerna till Romarbrevet, t.ex. den av J.A. Fitzmyer från 1993.

²¹ Se t.ex. min föreläsning på exegetiska dagen i Uppsala 1998, «Text är arbete att förstå. Om olika textperspektiv i svensk bibelforskning under 1900-talet», *SEÅ* 64 (1999), 5–22, och där anförd litteratur.

²² Kurt Aspelin, *Textens dimensioner: Problem och perspektiv i litteraturstudiet*, Stockholm 1975, 253.

²³ Herbert Leroy, *Rätsel und Missverständnis. Ein Beitrag zur Formgeschichte des Johannesevangeliums* (BBB 30). Bonn 1968.

²⁴ David W. Wead, *The Literary Devices in John's Gospel*, Basel 1970.

²⁵ Birger Olsson, *Structure and Meaning in the Fourth Gospel. A Text-Linguistic Analysis of John 2:1–11 and 4:1–42* (ConB NT 6), Lund 1974.

²⁶ Jag tänker på den nya retoriken, talaktsfilosofin, fransk strukturalism, amerikansk diskursanalys, den framväxande översättningsvetenskapen och inte minst en del av den tyska lingvistikens centrum i Münster (Hartmann, Harweg, Koch), i Konstanz (Hartmann, Stempel, Ihwe, Petöfi) och i Bielefeld (Gülich, Raible, Schmidt).

²⁷ «Sprache kommt nur als Text vor» för att nu citera Peter Hartmann.

²⁸ Wolfgang Dressler gav tidigt ut en sammanfattande introduktion: *Einführung in die Textlingvistik*, Tübingen 1972.

faktorer. Av de sju «standards of textuality» som Wolfgang Dressler behöver för att beskriva vad text är för något tillhör merparten den pragmatiska dimensionen i språket.²⁹ Det är denna senare form av textlingvistik som kom att prägla bibelforskningen i Uppsala på 1970-talet och även senare.

Denna tydliga omorientering mot texten utvecklades sedan till retoriska eller narrativa analyser och så småningom också till receptionsanalyser. Kari Syreeni inkluderade sociologiska aspekter på 1990-talet och förordade en trefaldig analys av den textuella världen, den symboliska världen och den konkreta världen.³⁰ Den historisk-genetiska inriktningen mot avsändarsidan, som så helt dominerade fram till slutet av 1960-talet,³¹ fick ge vika för ett allt större intresse för texten som av somliga t.o.m. sågs som en autonom storhet. Vi får rent litterära analyser, där t.ex. avsändare och mottagare blir inomtextuella konstruktioner. Inom receptionsanalysen blir effekten hos mottagarna det helt dominerande perspektivet. För min egen del kom läsningen av pedagogen Stig Lindholm 1980 och deltagande i en av Vitterhetsakademiens konferenser 1981 att påverka min syn på texttolkning, något som jag ska komma tillbaka till.

Till 1970-talet hör riktlinjerna för en ny svensk kommentarserie, *Kommentar till Nya testamentet*, den andra i Sveriges historia.³² Den första serien som började utkomma 1944 var mest ett lundensiskt företag som lade tonvikten vid «den sak som texten vill ge uttryck åt». Den ville ge «en verklighetstrogen totalvy av Nya testamentets innebörd». Den nya serien vill rikta blicken på texten, ett ord som ofta återkommer i

²⁹ Robert de Beaugrande and Wolfgang Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, London and New York 1981, 3–12.

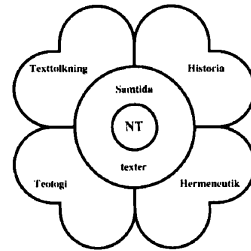
³⁰ Kari Syreeni, «TRE VÄRLDAR. En inledning till den hermeneutiska trevärldsmodellen», *Religion och Bibel* 56 (1997), 104–129.

³¹ Se t.ex. den första stora metodläroboken av Heinrich Zimmermann, *Neutestamentliche Methodenlehre: Darstellung der historisch-kritischen Methode*, Stuttgart 1967.

³² Den första volymen i serien kom för drygt tjugو år sedan: Birger Olsson, *Första Petrusbrevet* (KNT 17), Stockholm 1982.

det allmänna förordet. Någon kommentarförfattare blev t.o.m. irriterad över detta «prat» om texten. Men ordet «text» markerar en förändrad inriktning liksom ord som «holistisk», «synkron», «textintern» och «textens egen värld». Risken i denna nyvakna glädje över arbete med texter, över praktiserandet av en närhetens hermeneutik, var att vi blev helt fångna i texten och dess värld. En rad besvärande frågor av historisk och hermeneutisk art riskerade att bara fösas åt sidan. I oktober 1977 utsågs redaktionen för serien och dess minnesanteckningar har nu kommit till § 868. Att det fortfarande finns folk som sitter och skriver för den första serien är en klen tröst för oss som har ansvaret att få den nya serien färdig. Numera går jag mest omkring och ger dåligt samvete åt folk som inte blivit färdiga med sina manus på tio eller femton år, inklusive mig själv.

Efter flera års chefsjobb utanför universitetet — som rektor för Johannelunds teologiska institut och som EFS missionsföreståndare — kom jag till professuren här i Lund och försökte åter orientera mig inom det exegetiska fältet. Det var inte så lätt. Jag sammanfattade en del av min syn på exegetiken i en korsblomma som fanns med när ämnet presenterades i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1994.³³

På ett av kronbladen står det «Texttolkning». I den artikel av Carl-Martin Edsman som jag nämnde tidigare citeras ett brev av Anton Fridrichsen: «Jag har, som Du vet, inga andra käpphästar, än att man skall kunna språken

³³ René Kieffer och Birger Olsson, «Exegetik på 90-talet», *STK* 70 (1994), 145–152. Jag gjorde ett utkast till artikeln som min kollega i Uppsala, René Kieffer, sedan bearbetade och godkände. Illustrationen finns på s. 146.

ordentligt och med denna utrustning sträva efter att läsa rätt innantill».³⁴ Man måste kunna grekiska för att tolka de nytestamentliga texterna, men det behövs mer än språkkunskaper, t.ex. textteoretiska och texthermeneutiska insikter och en förmåga att hantera olika perspektiv.

Den största förändringen av mitt ämne under det senaste halvsekleet är nog de minskade språkkunskaperna.³⁵ Den som tror att man kan «språken ordentligt» efter 3 månaders studier av hebreiska och 4 eller 5 månaders studier av grekiska bedrar sig själv. Bara av detta skäl fungerar Fridrichsens käpphäst inte längre. Hur man idag ska undervisa i exegetik på grundnivå är fortfarande ett problem som vi inte riktigt hunnit lösa, om det nu finns någon lösning inom de ramar som ges.

Historia

En textorienterad exegetik leder lätt över till enbart inomtextuella analyser och en ahistorisk hållning i umgänget med bibeltexter. Jag har en konservativ lågkyrklig bakgrund och har ibland fått höra att mitt intresse för texten var en flykt undan svåra historiska frågor. Det kan ha varit så, men jag har alltid varit nyfiken på och fascinerad av historiska undersökningar, allt ifrån min licentiatavhandling om den gamla bibelkommissionens historia till det stora synagogprojektet som avslutas denna termin.³⁶ Historia är för mig ett viktigt kronblad på den exegetiska korsblomman. Till Bibel 2000 skrevs korta förord till varje bibelbok. Jag skrev i Verbums utgåva och förenade litterära och historiska perspektiv och fick kritik när jag inte höll mig till gängse kristna traditioner eller 1950-talets upp-

fattningar om böckernas tillkomst. I Libris utgåva begränsas förorden i hög grad till det inomtextuella och skapar knappast några problem hos läsaren. Det finns samband mellan textorienterad exegetik i olika former och en mer konservativ bibelsyn.

Utforskningen av människan är relaterad till både det förflutna, till nuet och till framtiden. Historieforskningen liknar i viss mån vår hjärnas verksamhet med dess skilda centra för vad som varit, för vad som är och för vad som ska komma. Alla tre tidsdimensionerna behövs för att människan ska kunna leva. Hos mig svarade det historiska synagogprojektet mot ett behov av en mer samlad forskningsuppgift, av nyfiken sökande, gränsöverskridning, interdisciplinära studier, forskningssamarbete, internationalisering, grupprocess med yngre och äldre deltagare och en förening av det förflutna, nuet och framtiden.

All historisk forskning har alltså en relation till oss själva, till vår tid och till våra sammanhang.³⁷ Jag har alltsedan min första termin i det högre nytestamentliga seminariet i Uppsala, då Harald Riesenfeld fick oss att nyfiken och grundligt analysera Första Johannesbrevet — Riesenfeld hade en stor förmåga att engagera och inspirera — umgått med Johannesbrevens. Idag är det somliga som utifrån retoriska, talaktsteoretiska eller systemteoretiska perspektiv inte vill säga något om vilken motpart som kan ligga bakom brevet.³⁸ De vill bara beskriva det inomtextuella spelet mellan författare, mottagare och motståndare. Men det utesluter inte den historiska frågan om vilka dessa motståndare var.

Fram till slutet av 1970-talet trodde jag på den traditionella tolkningen från Irenaeus dagar att brevets motståndare var heretiker, gnostiker, som hotade förstöra den rena kristna tron och

³⁴ Edsman, «Anton Fridrichsen» (not 4), 163.

³⁵ Se Birger Olsson, Göran Bexell och Göran Gustafsson (red.), *Theologicum I Lund: Undervisning och forskning i tusen år*, Lund 2001, 62. Jag läste hela Novum för tre betyg förutom gymnasiegrekiska och en rad texter utanför Novum. Idag läser man för motsvarande nivå en fjärdedel av Novum och inget annat.

³⁶ Birger Olsson och Magnus Zetterholm (red.), *The Ancient Synagogue: From Its Origins until 200 C.E. Papers Presented at an International Conference at Lund University, October 14–17, 2001*, Stockholm 2003, sammanfattar projektet för en internationell publik.

³⁷ Se Samuel Byrskog, «Exegetisk teologi i nytestamentligt perspektiv. Reflektioner kring bibelvetenskapens uppgift vid en teologisk högskola», *Tro och Liv* 62 (2003), nummer 5, s. 11–12, och där anförd historievetenskaplig litteratur.

³⁸ Se t.ex. Dietmar Neufeld, *Reconceiving Texts as Speech Acts: An Analysis of 1 John*, Leiden 1994, eller Hansjörg Schmid, *Gegner im 1. Johannesbrief? Zu Konstruktion und Selbstreferenz im johanneischen Sinnsystem*, Stuttgart 2002.

kristet leverne. På 1980-talet blev jag, inte minst p.g.a. Raymond Browns forskning, övertygad om att de var extrema johanneskristna som hamnat utanför en johanneisk kristendomsuppfattning. Idag ser jag dem mest som johanneskristna som p.g.a. påtryckningar och hot från synagoga och samhälle återvänt till sin gamla judiska tro. När jag för någon vecka sedan höll ett föredrag på CTR om dessa motståndare nämnde jag vissa samband som kan finnas mellan dessa tre historiska konstruktioner och det kulturella och teologiska läget omkring år 1960, 1980 och 2000. Ibland undrar jag om en historisk rekonstruktion kan få ett ordentligt fäste inom forskningen om där inte finns någon form av relevans eller en analogi med vår egen tid.

Teologi

På det tredje kronbladet står «Teologi». Jag skulle helst vilja ha ett annat ord. Det rör sig om att beskriva centrala begrepp, teman eller idésystem. Fokus ligger på innehållet i texten och på olika slags syntetiska framställningar. Min tid som bibelforskare har präglats av omfattande metoddiskussioner och en utprovning av olika slags analysformer.³⁹ Texternas innehåll och synteser har ofta kommit i andra hand. De tycks nu på olika sätt vara på väg tillbaka. Raymond Brown menar att vi ska vara mycket försiktiga med att ge studenterna synteser innan de fått del av analyserna. Jag har velat hålla fast vid den regeln, även när studenter, präster och biskopar har ropat efter bibelteologi som ett universalmedel i all teologisk undervisning. Jag blev förvånad när jag ögnade inom min bibliografiska lista och fann så många titlar om begrepp eller teman i bibeln.⁴⁰ Men jag kan svårligen tänka mig skriva en nytestamentlig teologi som ser Nya testamentet som en ideologisk enhet. Bara betoningen av texten som det primära språkliga

tecknet inbjuder till att ta varje bibelbok eller författare för sig. Det utmärker också Bibel 2000 med en rad innehållsliga spänningar och motsättningar inom bibelns pärmar som följd.

Ordet «bibelteologi» har med tiden berett mig allt större svårigheter. I början av mina studier var bibelteologi den finaste blomman i den exegetiska trädgården. Vi var väldigt få som fick Harald Riesenfelds förtroende att undervisa i det ämnet. Det kändes efterhand både förmätet och enfaldigt att enbart ur de bibliska texterna härleda en hel teologi av samma typ som Augustinus' eller Thomas' teologi.⁴¹ Ta Luther som exempel, han som under hela sitt universitetsliv bara föreläste över bibeltexter. För att förstå hans teologi måste vi också ta med kyrkans tradition i teori och praxis på 1500-talet, hans egna erfarenheter som människa och kristen, de kunskaper man hade vid denna tid om naturen och människan och de politiska, sociala och ideologiska förhållanden som han levde i. Att bara umgås med bibeltexter räcker inte för att vara teolog. Därför har jag i litteraturkursen för doktorander fört de nytestamentliga teologierna till det hermeneutiska fältet. Och när Werner Jeanrond på nytt förde in begreppet bibelteologi i den svenska teologiska kursen hade jag ett behov av att beskriva vad han menade med bibelteologi och hävda att hans bibelteologi var något annat än vad svenskar med hänvisning till förra seklets mitt kallade för bibelteologi.⁴²

Hermeneutik

Det fjärde kronbladet vill påminna om varje bibelforskares uppgift att analysera och därmed blottlägga och tydliggöra själva tolkningsprocessen i umgänget med bibeltexterna. Elementära hermeneutiska överväganden finns redan på

³⁹ En inriktning mot det analytiska, det historiska och det språkligt litterära finns redan omkring 1960 i Uppsala hos t.ex. Harald Riesenfeld och Birger Gerhardsson, se Birger Olsson, «Förändringar i svensk bibelforskning under 1900-talet», Håkan Eilert m.fl., *Modern svensk teologi*, Stockholm 1999, 122–3.

⁴⁰ Se den bibliografiska lista som finns på CTR:s hemsida, <http://www.teol.lu.se/nt/forskning/olsson.html>.

⁴¹ Krister Stendahl skrev 1959 i sin berömda artikel «Biblical Theology: Contemporary» (publicerat 1962), här återgivet efter en svensk översättning 1986: «Den deskriptiva metoden har fört oss långt utöver en hopgyttring av varierande föreställningar, vilkas utveckling vi möjligen kan följa. Vi förs nu in i en biblisk tankevärld som förtjänar namnet «teologi» i lika hög grad som Augustinus', Thomas', Calvins och Schleiermachers tankar», *Meningar*, Stockholm 1986, 42–3.

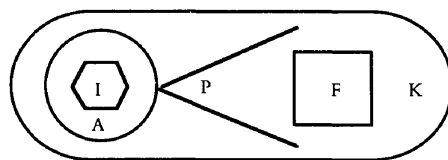
de tre andra områdena, men genom att låta hermeneutiken få ett eget kronblad vill jag markera dess centrala och helt avgörande plats hos mig och hos var och en som umgås med bibeltexter. Här tas de större sammanhangen upp som påverkar varje tolkning, hit hör insikterna om vad teologi eller religion är för något, här görs relationer till kyrka, kultur och samhälle explicita, osv. Historiska längdsnitt blottar ofta olika former av hermeneutiska premisser. En exeget ska per definition kunna hjälpa varje bibelläsare att svara inte bara på frågan Vad läser Du? utan också på frågan Hur läser Du? och frågan Varför läser Du?

Sommaren 1980 läste jag en bok av samhällsforskaren Stig Lindholm, *Vetenskap, verklighet och paradigm*, en rätt brokig samling av läsfruktur och egna reflektioner. Efter många år av forskning hade han känt ett starkt behov av att klargöra grunderna för sin forskning och öka självförståelsen av sig själv som forskare. I boken vänder han sig mycket kraftigt mot all totalisering av perspektiv och förordar pluralism på teoretisk och metateoretisk nivå. Varje företeelse kan bara förstås i ett sammanhang och sammanhangen kan variera. Han hade på 1970-talet liksom jag gått in i forskningen för att nå fram till sanningen, för att förstå hur det verkligen var. För mig fanns det bara en tolkning av texten, den ursprungliga innebörden som med alla medel måste kunna fastställas. Den svenska

modellen var entydig: först fastställde man vad som stod i texten (*quid haec ad illos?*) och sedan kom tillämpningen, översättningen till nuet (*quid haec ad nos?*).

Ett översättningsarbete innebär alltid ett försök att fastställa innehållet i en text. Men texter, inte minst gamla texter, kan ofta tolkas på flera sätt. Det är inte minst bibelöversättarens erfarenhet. Ju mer flertydig en text är, desto svårare blir det att översätta den. Därför blir det problem för den som menar att det alltid bör finnas bara en rätt tolkning. Textlingvistiken på 1970-talet skulle ge mig nya och säkrare kriterier, textinterna kriterier som fanns i själva texten. Nu lyckades jag inte ens i min avhandling att begränsa mig till såna kriterier utan måste om än motvilligt gå utanför texten. Senare insåg jag att det fanns flera rättmätiga utläggningar av en och samma text beroende på vilka vägar jag valde fram till läsningen av texten.⁴³

En illustration i Lindholms framställning kom sedan att följa mig på flera sätt:

Han försöker reda ut vad innebörd är för något och föreslår följande definition: «Ett fenomen F har — sett ur ett perspektiv P i en kontext (fält, sammanhang) K — en innebörd I för en person A». Denna definition pekar särskilt ut tolkarens, perspektivens och kontexternas roll vid tolkning av texter. Jag kan förändra dessa variabler och får därmed olika innebörder i en text.⁴⁴ Vi kan alltid diskutera lämpligheten av olika perspektiv och kontexter utifrån egenskaper i texten eller utifrån ett bestämt tolkarsamfundets behov. Men i

⁴² Se min inledning till *Kristna tolkningar av Gamla testamentet* (red. Birger Olsson), Stockholm 1997, 21–3. I början av 1980-talet ville jag med referens till Göran Hermeréns tolkningstypologi ge plats för s.k. relevanstolkningar inom exegetiken, dvs. tillämpningar av en text på ett problemområde eller en situation, ofta något aktuellt i tolkarens egen tid. Texten sätts in i en politisk, social, juridisk, moralisk, religiös eller annan diskurs. I änglasången knyts t.ex. freden till det nyfödda barnet i Betlehem. På vilka sätt kan Jesu undervisning eller hans person bidra till dagens fredsproblematisering i dess olika dimensioner? Mitt förslag väckte misstänksamhet bland mina kolleger, både bland äldre med en bibelteologisk tradition och bland yngre som var mer orienterade mot historiska och litterära tolkningar. Idag vill jag hellre tala om analogitolkningar och har föreslagit att ett exempel på en sådan bör finnas i en ny lärobok om Nya testamentet.

⁴³ Birger Olsson, «Ett bidrag till metodfrågan», *SEÅ* 45 (1980), 110–21.

⁴⁴ Varje undersökning blir liksom ett experiment med input och output. Det är jag som tolkare som bestämmer input, genomför experimentet och avläser output. Resultatet blir alltid beroende av hur jag startade.

alla lägen uteblir den absoluta sanningen. Det finns flera typer av tolkning, en övertygelse som stärktes året efteråt vid en konferens som Vitterhetsakademien ordnade i Stockholm om tolkning och tolkningskriterier, där Göran Hermerén presenterade sin tolkningstypologi.⁴⁵

Till hermeneutiken hör också frågor om bibelsyn och bibelbruk.⁴⁶ Det finns en märklig uppfattning om att exegetiska lärare inte behöver goda insikter i detta ämne för att undervisa framtida bibelbrukare. Samma resonemang kan gälla teologi och religion. Lärare vid Centrum för teologi och religionsvetenskap behöver inte ha goda kunskaper om vad teologi är för något för att undervisa blivande teologer eller vara väl förtrogna med vad religion är för något för att undervisa blivande religionslärare eller religionsforskare. Lite konstigt, eller hur? Både kompetensmässigt och pedagogiskt.

Med bibelsyn avser jag frågor om bibelns omfattning, alltså textkritik och kanonproblem, om bibelns tillkomst, om gudomlig inspiration och uppenbarelse, om tolkning av bibeln, alltså olika betydelsenivåer, olika tolkningsperspektiv, tolkningsföreträden, plats i en teologi, osv., om bibelns innehåll, alltså hur kan bibeln som helhet beskrivas, vad är centralt i bibeln, vilka gener finns där, om bibelns giltighet, alltså för vilka områden är bibeln giltig, hur avgöra vad som är giltigt och inte giltigt, har alla böcker i bibeln samma giltighetsgrad, och till sist frågor om bibelns olika roller i olika sammanhang, bibeln som ensam norm eller norm tillsammans med något annat, bibeln som nådemedel, osv. Till detta kommer övergripande frågor av kunskaps-teoretisk och livsåskådningsmässig art, bibelsynsfrågornas vikt vid sidan av andra teologiska frågor, effekter av olika bibelsyner, m.m.⁴⁷

⁴⁵ Se min installationsföreläsning «När änglarna sjunger på svenska», *Lundaforskare föreläser*. Lund 1993, 22–3.

⁴⁶ Se anförd bok i not 5 och min artikel «Hur min bibelsyn har förändrats» i festskriften till Agne Nordlander, *Med smak av nåd: Hur skall tron utformas och gestaltas idag?* Örebro 2000, 123–36.

⁴⁷ En god inventering av bibelsynsfrågor — men få svar — finns i Erik Blenberger, *Bibelsyn: Tillkomst, tolkning och giltighet*, Nora 1997.

Bibelsynsfrågor har en mycket liten plats i våra exegetiska kurser samtidigt som de är viktiga för de flesta studenter som tar en teol. kand. vid CTR. Det tillkommer självfallet inte läraren att ge några normativa svar på dessa frågor, men studenterna har rätt att begära att vi som bibellärare kan beskriva och bearbeta denna typ av frågor. Det slår mig, när jag tänker tillbaka, att vi lärare nästan aldrig har diskuterat bibelsynsfrågor oss emellan och på det sättet formulerat olika uppfattningar och bidragit till diskussionen. Men om nu tolkarens perspektiv och kontext är en del av den normala tolkningsprocessen har dessa frågor en given plats inom både exegetisk undervisning och exegetisk forskning. Det har faktiskt sin tillämpning på både bibeln och koranen.

Men jag hör redan invändningen: sånt tillhör den privata sfären. Eller sånt ska bara kyrkan och dess biskopar syssla med. Somliga vill göra en skarp åtskillnad mellan sin vetenskapliga verksamhet och sina liv i övrigt. Jag måste bekänna att jag aldrig kunnat acceptera en sådan tvärumslära. Det hjälpte mig en del när jag i början av 1980-talet ledde den fakultetsgemensamma forskarkursen i Uppsala och hittade de s.k. psykometodiska termerna i Sören Halldéns bok *Nyfikenhetens redskap*.⁴⁸ Det gällde sådana begrepp som självständighet, tolerans, problem-sinne, förståelse, mognad och motivation. «Vid användningen av dylika termer behövs kriterier av två slag, dels sådana som gäller personlighetens uppbyggnad, dels sådana som gäller logiska och vetenskapsteoretiska förhållanden». Inte ens inom forskarutbildningen kan man göra en skarp åtskillnad mellan tolkaren och tolkningsprocessen. Som bekant reagerade jag rätt kraftigt och i en personlig ton på biskopsbrevet *Ord från Gud: Om den gudomliga uppenbarelsen i kyrkans tro och liv*.⁴⁹ Jag har funderat varför. Jag tror att det har ett samband med den åtskillnad som fanns där mellan dagens bibelforskning och en kristen bibeltro och en totalisering av gudstjänsten som tolkningskontext som t.o.m. kunde göra berättel-

⁴⁸ Sören Halldén, *Nyfikenhetens redskap. En bok om kritiskt tänkande inom vetenskapen och utanför*. Lund 1980. Citat från s. 31.

⁴⁹ *Svensk Kyrkotidning* 1997, 560–2, 577–8, 596–8, 639–41 och 1998, 96–7, 639–41.

sen om Jeftas offer av sin dotter till en positiv förebild. Här behövs onekligen en kritisk analys av den gigantiska traditionskorpen.

Under de sista åren har jag blivit mer och mer intresserad av bibelns receptionshistoria, av alla de spår som bibeln avsatt i vår västerländska kultur, ja i mänsklighetens historia som helhet. Ja, jag skrev och redigerade en bok om Rut redan på 1970-talet som har en tydlig receptionshistorisk inriktning, så mina nyväckta lustar är kanske inte så nya.⁵⁰ Även bibelöversättningarnas historia återspeglar på ett mångfaldigt sätt olika tiders bibelbruk och bibelsyn.⁵¹ Tyvärr

⁵⁰ Birger Olsson (red.), *En bok om Rut*. Stockholm 1979.

⁵¹ Jag har också under de allra senaste åren utarbetat nya kurser i ämnet och hunnit genomföra några av dem tillsammans med Sten Hidal och Tord Larsson, jag har hållit föredrag, jag har haft en konferens om Karl XII:s bibel och dess receptionshistoria 2003 och tagit initiativet till en internationell seminariegrupp över temat «The New Testament in History and Culture». Se också «The Canticle of the Heavenly Host (Luke 2.14) in History and Culture», *New Testament Studies* 50 (2004).

har min professorstid inte räckt till för att riktigt etablera denna del av den framtida bibelforskningen. Vi behöver en ny professur i bibelvetenskap, särskilt bibelns plats i kyrka, kultur och samhälle.

Varför denna nyvakna kärlek till receptionshistorien? Kanske därför att receptionshistoria på ett så suveränt sätt ger mening åt min exegetiska blommetaför: en mångfald av texter och olika slags tolkningar, historia i de mest skiftande sammanhang, närhet till människors många uttrycksformer och deras existentiella frågor, interdisciplinära studier och en överväldigande, fascinerande hermeneutisk process. Receptionshistoria är gränsöverskridande på ett riskfyllt och fruktbart sätt.

Påvar säger ibland saker som är riktigt sanna, och jag ska avsluta med ett påvecitat: *Scriptura sacra cum legentibus crescit*. «Den heliga skrift växer med dem som läser den», eller lite mera fritt: «... med dem som umgås med bibeltexterna».⁵²

⁵² Gregorius den store, *Moralis in Job* XX, I, 1.

Summary

In this article, my farewell lecture as professor of New Testament at the Centre of Theology and Religious Studies at Lund University, I give some personal comments on my forty years as a university teacher, scholar and research leader. Scholarship is for me a fourfold activity: «scholarship of discovery, scholarship of integration, scholarship of application and scholarship of teaching» (Ernest Boyer). During the 1960's I was teaching very much on different levels and wrote a lot of exegetical analyses for pastors; a Swedish substitute for Bultmann's hermeneutical program. I was engaged in the new official translation of the Bible into Swedish (committees appointed by the Government 1963–2001) and learnt a lot about language. At translation seminars E. A. Nida and others gave me lessons on semantic structures and communication. In the 1970's I combined these insights with German text linguistics and wrote the first (?) text-linguistic analysis in our discipline. Taking the text as the basic linguistic sign has important consequences for philology, text interpretation and theology. In the 1980's I focused on the roles of the interpreter, on perspectives and on contexts in the interpretation process. During the latest decade, I have become more and more interested in the reception history of the Bible as a combination of my different interests: interpretations, different medias, history, central human themes and the hermeneutical process. Bibliography, see <http://www.teol.lu.se/nt/forskning/olsson.html>.